

*Пчеліна О. В.,**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії
факультету підготовки фахівців для підрозділів слідства
Харківського національного університету внутрішніх справ*

СТРУКТУРА МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті аналізуються наукові підходи до визначення структурних елементів окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. Автором запропонована структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Ключові слова: методика розслідування злочинів, злочини у сфері службової діяльності, структура, криміналістична характеристика злочинів, етапи розслідування.

Постановки проблеми. Криміналістична методика є важливим і невід'ємним інструментом діяльності органів досудового розслідування. Адже, будучи розділом криміналістики, вона є системою наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування і запобігання окремим видам злочинів [1, с. 119]. Тобто криміналістична методика розробляє найбільш раціональні й оптимальні способи розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Проте, щоб вона в повній мірі виконувала покладене перед нею завдання, її структура повинна бути логічною і відповідати основним методологічним засадам. Правильним також вважаємо необхідність існування уніфікованої, тобто єдиної структури окремих криміналістичних методик. Адже тоді можна буде уникнути низку неточностей і суперечностей. Ось чому питання стосовно структури методики розслідування окремих (видів) злочинів на прикладі методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності вважаємо вкрай актуальними.

Загальні положення криміналістичної методики, у тому числі питання стосовно структури окремих методик розслідування злочинів, неодноразово були предметом дослідження в працях Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, І.А. Возгріна, В.А. Журавля, В.О. Коновалової, І.М. Лузгіна, Г.А. Матусовського, Р.Л. Степанюка, В.Ю. Шепітько, Б.В. Щура, М.П. Яблокова та інших. Однак, незважаючи на низку важливих напрацювань в окресленій царині, чимало питань викликає низку запитань. Зокрема, відсутня однозначність у підходах до структурування окремих криміналістичних методик і етапізації процесу розслідування в цілому, а особливо злочинів у сфері службової діяльності. Тому метою цієї статті є визначення структури методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності як базової, так і окремої комплексної криміналістичної методики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структурування будь-якої системи знань є невід'ємним процесом для оптимізації її пізнавальної функції. Щодо криміналістичних методик, то структурування також забезпечує їх функціональне призначення. Тому беззаперечним є твердження про те, що відсутність єдиного підходу до структурування окремої криміналістичної методики шкодить «можливостям практичного впровадження наукових рекомендацій» [2, с. 105].

Тож вважаємо доцільним спочатку розглянути поширені в наукових колах позиції щодо вигляду структури окремих криміналістичних методик розслідування злочинів.

Так, А.Ф. Волобуєв пропонує в структурі часткових методик розслідування злочинів виділяти такі елементи: криміналістичну характеристику злочинів окремого виду (групи); порушення кримінальної справи і початковий етап розслідування, подальший етап розслідування, особливості проведення окремих слідчих дій, профілактичні дії слідчого під час розслідування злочинів певного виду чи групи [3, с. 24].

Г.А. Матусовський наводить структуру окремої криміналістичної методики у вигляді криміналістичної характеристики злочинів; криміналістичних питань порушення кримінальної справи; типових слідчих ситуацій на стадії розкриття злочину, етапах його розслідування; слідчих версій, обставин, що підлягають встановленню; організації та планування розслідування; початкових слідчих дій, організаційних і оперативно-розшукових заходів; тактичних особливостей проведення окремих слідчих дій і їх комплексів; забезпечення координації дій правоохоронних органів під час розслідування та взаємодії з іншими державними органами й громадськими об'єднаннями; криміналістичних профілактичних заходів [4, с. 186–187].

В.П. Корж пропонує виділяти структурні елементи методики розслідування злочинів на прикладі злочинів, які вчиняються організованими злочинними утвореннями у сфері економіки, а саме: криміналістичну характеристику злочинів; типові дослідчі і слідчі ситуації, версії й особливості планування дослідчої перевірки, розслідування; першочергові та наступні методи, прийоми і способи збирання доказів, іншої криміналістично значимої інформації; організацію колективних методів ведення дослідчої перевірки та розслідування; організаційні особливості взаємодії слідчих з оперативними органами й органами, що мають контрольні повноваження, іншими державними органами, забезпечення безпеки учасників і суб'єктів криміналістичної діяльності з розкриття та розслідування злочинів; особливості тактики та методів проведення перевірочних і окремих слідчих дій, криміналістичних операцій; першочергові та наступні методи дослідження документальних джерел криміналістично значимої інформації; участь спеціалістів у дослідчій перевірці і розслідуванні; криміналістичні методи, прийоми та способи забезпечення реального відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної зазначеними злочинами; способи та методи подолання протидії слідству під час виявлення, розкриття, розслідування зазначених злочинів; особливості криміналістичної профілактики [5, с. 19–20].

А.П. Шеремет із цього приводу зазначає, що окрема методика становить систему положень та наукових рекомендацій, які визначають порядок діяльності слідчого під час розслідування окремого виду злочину. Для кожного виду злочину існують схеми, алгоритми діяльності, які придатні для розслідування будь-якого виду злочинів. Такі алгоритми діяльності називають структурою окремої методики, яка включає в себе: криміналістичну характеристику такого виду злочинів; обставини, які необхідно встановити; особливості порушення кри-

мінальної справи; першочергові слідчі дії й оперативно-розшукові заходи; типові слідчі ситуації, типові версії та планування; тактику провадження окремих слідчих дій; профілактичні слідчі дії [6, с. 335].

Б.В. Щур структурував окремі криміналістичні методики таким чином: криміналістична характеристика злочинів; обставини, що підлягають з'ясуванню; попередні дії слідчого до порушення кримінальної справи; типові слідчі ситуації та система версій початкового етапу розслідування злочинів; проміжні завдання та відповідні їм комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів початкового етапу розслідування злочинів; типові слідчі ситуації та система версій наступного етапу розслідування злочинів; проміжні завдання та відповідні їм комплекси слідчих дій і оперативно-розшукових заходів наступного етапу розслідування злочинів; заходи усунення протидії розслідуванню злочинів; профілактична діяльність слідчого [7, с. 139–140].

В.А. Журавель у монографії, присвяченій сучасним науковим концепціям криміналістичної методики, пропонує таку структуру окремої криміналістичної методики розслідування злочинів: криміналістична характеристика злочинів; типові версії; обставини, що підлягають з'ясуванню; слідчі ситуації; системи слідчих дій і тактичні операції як засоби розв'язання завдань розслідування; профілактичні заходи [8, с. 138–235].

Р.Л. Степанюк виділяє такі структурні елементи окремої спеціальної криміналістичної методики: криміналістична характеристика відповідного виду, підвиду або комплексів злочинів; початковий етап розслідування; наступний етап розслідування; особливості окремих слідчих дій [2, с. 126].

Аналіз вищезазначеного вкотре підтверджує відсутність уніфікованого підходу до визначення структурних елементів часткових криміналістичних методик. У цілому ж учені згодні з тим, що окрема методика повинна відображати особливості вчинення злочинів окремих видів (груп) і відповідні їм особливості розслідування. А вже всі зазначені науковці виділяють як окремих структурний елемент криміналістичну характеристику злочинів. А от питання щодо особливостей криміналістичної діяльності викликає різні труднощі. Зокрема, зрозумілим є те, що виділення в окремих елементів методики особливостей порушення кримінальної справи є неактуальним у зв'язку зі зміною кримінального процесуального законодавства. Також вважаємо недоречним виділяти окремими пунктами типові версії, типові слідчі ситуації, обставини, що підлягають з'ясуванню, тощо. Така позиція пояснюється тим, що для кожного з етапів розслідування будь-якої категорії кримінальних правопорушень характерні свої типові версії, слідчі ситуації, тактичні завдання, тактичні операції тощо. Тому ці елементи повинні висвітлюватися із зазначенням специфіки в рамках розгляду особливостей розслідування злочинів на кожному з його етапів. У зв'язку із цим вважається доречнішим приділяти більше уваги й однозначності до визначення кількості й критеріїв поділу розслідування злочинів на етапи, про що мова піде дещо пізніше. Окрім того, аналіз наведених вище позицій вказує, що деякі вчені як окремих елементів часткової криміналістичної методики виділяють організацію й планування розслідування злочинів, особливості координацій та взаємодії діяльності слідчого з іншими правоохоронними, державними органами і громадськими об'єднаннями. Стосовно вказаного також вважаємо, що ці питання повинні знайти свій вираз під час висвітлення особливостей окремих етапів розслідування злочинів. До того ж викликають сумніви елементи, запропоновані Б.В. Щуром, а саме: доцільність виділення проміжних завдань та відповідних їм комплексів слідчих дій та оперативно-розшукових заходів

початкового та наступного етапів розслідування злочинів. З цього приводу зазначимо, що розслідування як процес пізнання є динамічним, відповідно, за ступенем надходження нової криміналістично та доказово важливої інформації особа, яка провадить розслідування, може уточнювати тактичні завдання, вносити зміни до плану розслідування та коректувати висунуті версії й комплекс заходів, спрямованих на їх розслідування. Таким чином, як первинні, так і проміжні завдання, характерні для кожного з етапів, повинні розглядатися в рамках питання про ці етапи розслідування.

Також піддається сумнівам доцільність виділення як окремого елемента криміналістичної профілактики. Вважаємо, що, по-перше, слідчий не завжди в змозі вживати такого роду заходів, по-друге, законодавча вимога такої діяльності теж відсутня. Водночас не вважаємо, що профілактичні заходи кардинально відрізняються для низки злочинів. Відповідно, відсутня специфічність цих заходів, через що відсутня й доцільність їх «переписування» з однієї окремої криміналістичної методики в інші. Натомість ми повністю розділяємо думку про необхідність виділення як окремих елементів часткових криміналістичних методик особливостей подолання протидії розслідуванню злочинів. Особливо актуальним це питання є в рамках висвітлення особливостей розслідування злочинів у сфері службової діяльності.

Як вказує колектив підручника «Криміналістика», зміст криміналістичної методики являє собою систему наукових положень і заснованих на них практичних рекомендацій щодо розслідування злочинів окремих видів. При цьому структура окремих методик є типовою та відображає складові частини об'єкта і предмета криміналістичної методики [9, с. 373]. Тобто криміналістична методика повинна відображати особливості (специфіку) злочинної діяльності (її механізму) та криміналістичної діяльності.

Таким чином, ми цілком розділяємо думку, що структура методики розслідування злочинів окремих видів як частини криміналістики складалася поступово, набуваючи більш чіткої форми [10, с. 38]. Так, спочатку методика розпочиналася з висвітлення характеристики окремого виду злочинів. Причому ця характеристика переважно висвітлювала кримінально-правові аспекти злочинів і надавала перелік обставин, що підлягають встановленню під час розслідування цієї категорії злочинів. Однак висвітлення кримінально-правових ознак злочину вирішували тільки питання, пов'язані з правильною кваліфікацією злочинів, і аж ніяк не сприяли всебічному вирішенню криміналістичних завдань розслідувань. Тому науковці розробили та ввели в обіг категорію криміналістичної категорії злочинів. Остання виділяла криміналістично значимі ознаки злочинів і залежності між ними, що безпосередньо дозволяють слідчому з їх урахуванням висувати типові версії, визначати напрями розслідування й набір засобів і заходів розслідування залежно від типових слідчих ситуацій. Наявність такого структурного елемента часткової криміналістичної методики, на наш погляд, є виправданою та логічно обумовленою. Адже не можливо розробляти рекомендації стосовно правильної організації розслідування окремого виду злочинів, не з'ясувавши особливостей цього різновиду злочинної діяльності. Це пояснюється насамперед існуванням нерозривного зв'язку між злочинною та криміналістичною діяльністю. Закономірності однієї породжують закономірності другої.

Відповідно, ми розділяємо позицію вчених про необхідність виділяти криміналістичну характеристику злочинів як перший структурний елемент криміналістичної методики. І будь-які твердження на кшталт примарності, невинуватості

й фантомності криміналістичної характеристики злочинів вважаємо неправильними й необґрунтованими. З цього приводу вважаємо влучною тезу, висловлену А.Ф. Волобуєвим, стосовно передчасності висновків про те, що криміналістична характеристика злочинів жила себе. Адже, як зауважує вчений, не можна не визнавати того, що сукупність відомостей про механізм вчинення злочинів певного виду відіграє важливу функцію під час розслідування – заміщує об'єкт пізнання, тим самим наводячи можливі варіанти його існування. Просто зараз існує нагальна потреба в очищенні поняття криміналістичної характеристики від надуманих теоретичних нагромаджень [10, с. 43]. Отже, вважаємо за необхідне як перший структурний елемент методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності виділити криміналістичну характеристику злочинів.

Розслідування окремих видів (груп) злочинів є діяльністю кардинально відмінною від злочинної (кримінальної) діяльності. Це є перспективний рівень інформаційно-пізнавальної моделі [11, с. 238]. Дехто виділяє типові слідчі ситуації та програми розслідування [12, с. 294]. Р.Л. Степанюк іменує особливості розслідування злочинів як конкретно-рекомендаційну частину окремої методики розслідування злочинів [2, с. 113]. Ми ж вважаємо, що особливості розслідування певних категорій злочинів є насамперед технологією розслідування цих злочинів, яка включає в себе типові версії, слідчі ситуації, тактичні завдання, етапізацію розслідування, тактичні особливості проведення окремих заходів, їх алгоритмізацію, особливості усунення протидії розслідуванню тощо.

Що ж стосується етапізації розслідування злочинів, то тут теж відсутня однозначність. Поділ процесу розслідування на окремі етапи має суттєве методичне значення, адже кожний із виділених етапів має певну специфіку в обсягу і методах цієї криміналістичної діяльності [6, с. 337]. І.М. Лузгін зазначав: «Етап розслідування – це насамперед елемент розслідування; взаємозалежна система дій, об'єднаних єдністю завдань, умовами розслідування, специфікою криміналістичних прийомів» [13, с. 86]. Загалом усталилися такі дві позиції: виділяють два (початковий і наступний) або три (початковий, наступний і заключний) етапи розслідування злочинів.

Як критерії для періодизації процесу розслідування використовуються і кримінальні процесуальні, і криміналістичні аспекти такого роду діяльності. Зокрема, перший критерій диктує необхідність поділу розслідування на етапи в залежності від процесуальних стадій досудового розслідування. Наприклад, початок кримінального провадження, повідомлення особі про підозру, складання обвинувального акту тощо. А другий критерій обумовлює поділ розслідування на етапи залежно від слідчих ситуацій і обсягу вирішених тактичних завдань розслідувань, тобто з урахуванням напрямів досудового розслідування. Як приклад можна навести позицію Р.Л. Степанюка щодо виділення особливостей початкового етапу розслідування з моменту початку кримінального провадження і до виконання всіх можливих слідчих (розшукових) дій, обумовлених слідчою ситуацією [2, с. 121].

М.П. Яблоков є прихильником виділення трьох етапів розслідування злочинів. На початковому етапі, базуючись на первинній інформації та додаткових відомостях, висуваються можливі слідчі версії та складається план розслідування. Характер же типових слідчих ситуацій на наступному етапі розслідування визначається результатами початкових слідчих дій, відповідно до яких і визначається комплекс необхідних слідчих і оперативно-розшукових дій і їх черговість. Типові слідчі ситуації та напрям подальшого розслідування на завершальному етапі головним чином пов'язані з якістю та повнотою даних, покладених в основу обвинувачення, ставленням обвинуваче-

ного до зібраних доказів, нових обставин, що відкрилися під час допиту обвинуваченого. При цьому вчений зауважує, що за деякими складними багатоепізодними злочинами інколи виділяють підготовчий етап до розслідування [14, с. 551–553].

З приводу зазначеного зауважимо, що збір вихідної інформації є важливим етапом розслідування, а не підготовкою до нього. Зокрема, переважна більшість злочинів у сфері службової діяльності виявляються в ході оперативної діяльності (оперативних розробок) співробітників органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів. Тому вважаємо за необхідне виділити такий етап розслідування цих злочинів, як збір і перевірка первинної інформації. Цей етап є обов'язковим для правильної кваліфікації злочинів (зокрема, розмежування незаконного збагачення від шахрайства тощо) і вибору напрямів розслідування злочинів. Адже від цього насамперед залежить якість, своєчасність, оптимальність і взагалі ефективність кримінального провадження. Також виділення такого етапу не суперечить нормам чинного кримінального процесуального законодавства. Кримінальне провадження розпочинається з моменту внесення відомостей про відповідний злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань. З моменту отримання такого роду і до моменту внесення цих відомостей до зазначеного реєстру у виняткових випадках законодавець дає слідчому час (24 години). У межах цього часу можна зібрати додаткову інформацію, необхідну для правильного визначення виду злочину, та не допустити знищення доказової інформації. Окрім того, оперативні працівники у своїй діяльності керуються нормами закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [15] та проводять комплекс оперативно-розшукових заходів за завданими оперативно-розшуковими справами тощо. А отже, ці заходи можуть і проводяться до внесення відомостей про злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань. Вказані заходи беззаперечно є засобами боротьби зі злочинністю, засобами виявлення, розкриття та розслідування злочинів.

З моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань розпочинається кримінальне провадження, зібраний певний обсяг первинної інформації і, відповідно, розпочинається початковий етап розслідування. Критерієм для поділу початкового та наступного етапів розслідування злочинів загалом та злочинів у сфері службової діяльності зокрема обираємо напрям розслідування, який обумовлюється обсягом вирішення ситуаційно зумовлених тактичних завдань розслідування злочинів. Пояснюємо таку позицію тим, що багато злочинів, особливо у сфері службової діяльності, є очевидними. Тобто вихідна інформація містить відомості про імовірних злочинців. Тому початковий етап розслідування вирішує завдання, направлені не тільки й не виключно на встановлення особи злочинця, а й збір достатньої доказової бази про причетність цієї особи до злочину (низки злочинів), про її злочинні зв'язки, встановлення обсягу її повноважень тощо. Відповідно, після проведення всіх запланованих заходів для вирішення слідчої ситуації, що склалася на початковому етапі, розпочинається наступний етап розслідування злочинів, який триває до завершення досудового розслідування. Ми не розділяємо думки про необхідність виділення заключного етапу розслідування злочинів як самостійний структурний елемент. Адже, на наше переконання, аналіз й оцінка зібраних доказів, прийнятих процесуальних рішень, повноти проведених заходів тощо повинні здійснюватись не в кінці, а впродовж усього розслідування. Тобто такі дії характерні як для початкового, так і для наступного етапів, а отже, не потребують виділення в самостійний етап.

Висновки. Таким чином, пропонуємо в методиці розслідування злочинів у сфері службової діяльності як окремі комп-

лексній криміналістичній методиці виділяти такі структурні елементи:

- криміналістична характеристика злочинів у сфері службової діяльності;
- збір і перевірка первинної інформації про злочини у сфері службової діяльності;
- початковий етап розслідування;
- наступний етап розслідування;
- особливості проведення гласних і негласних слідчих (розшукових) дій;
- особливості подолання протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Не викликає заперечень і твердження про розрізнення структури укрупнених і окремих криміналістичних методик. Тому, якщо йде мова про структуру методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності як базової криміналістичної методики, слід виділяти такі її елементи:

- криміналістична класифікація злочинів у сфері службової діяльності та їх криміналістична характеристика;
- проблемні питання виявлення та розкриття злочинів у сфері службової діяльності;
- проблемні питання організації та планування розслідування злочинів у сфері службової діяльності;
- проблемні аспекти розслідування злочинів у сфері службової діяльності;
- проблеми криміналістичного забезпечення розслідування злочинів у сфері службової діяльності;
- проблемні аспекти використання спеціальних знань під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності;
- проблеми взаємодії слідчого з іншими правоохоронними, державними органами та громадськими об'єднаннями;
- проблеми усунення протидії розслідуванню злочинів у сфері службової діяльності.

Література:

1. Шепітько В.Ю. Криміналістика : [енциклопедичний словник] (українсько-російський і російсько-український) / В.Ю. Шепітько ; за ред. акад. НАН України В.Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.
2. Степанюк Р.Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : [монографія] / Р.Л. Степанюк ; за заг. ред. докт. юрид. наук, проф. А.Ф. Волобуєва. – Х. : НікаНова, 2012. – 382 с.
3. Волобуєв А.Ф. Загальні положення криміналістичної методики : [лекція] / А.Ф. Волобуєв. – Х. : Ун-т внутр. справ, 1996. – 34 с.
4. Криміналістика. Криміналістическая тактика и методика расследования преступлений : [учебник для студентов юрид. вузов и факул.] / под ред. проф. В.Ю. Шепітько. – Х. : ООО «Одиссей», 2001. – 528 с.
5. Корж В.П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоюваних організованими злочинними утвореннями у сфері

економічної діяльності : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / В.П. Корж. – К., 2003. – 58 с.

6. Шеремет А.П. Криміналістика : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / А.П. Шеремет. – 2-ге вид. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.
7. Щур Б.В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : [монографія] / Б.В. Щур. – Х. : Харків юридичний, 2010. – 319 с.
8. Журавель В.А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : [монографія] / В.А. Журавель. – Х. : Вид. агенція «Апостіль», 2012. – 304 с.
9. Криміналістика : [підручник] / [В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. – Х. : ХНУВС, 2011. – 666 с.
10. Волобуєв А.Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / А.Ф. Волобуєв. – Х., 2002. – 427 с.
11. Журавель В.А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів / В.А. Журавель // Вісник Академії правових наук України. – 2008. – № 1 (52). – С. 231–241.
12. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография / И.А. Возгрин. – СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – 475 с.
13. Лузгин И.М. Методологические проблемы расследования / И.М. Лузгин. – М. : Юрид. лит., 1973. – 216 с.
14. Криміналістика : [учебник] / под ред. Н.П. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма : ИНФРА-М, 2013. – 752 с.
15. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18.02.1992 № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

Пчелина О. В. Структура методики расследования преступлений в сфере служебной деятельности

Аннотация. В статье проанализированы научные подходы к определению структурных элементов частных криминалистических методик расследования преступлений. Автором предложена структура методики расследования преступлений в сфере служебной деятельности.

Ключевые слова: методика расследования преступлений, преступления в сфере служебной деятельности, криминалистическая характеристика преступлений, этапы расследования.

Pchelina O. The structure of methods of investigating crimes related to service activity

Summary. The scientific approaches for determination of structural elements of single criminalistical methods of investigating crimes. The author offers the structure of methods of investigating crimes related to service activity.

Key words: methods of investigating crimes, crimes related to service activity, criminalistical characteristic of crimes, stages of investigation.